

ABREVIERI

ACTA TERRAE SEPTEMCASTRENSIS	<i>Acta Terrae Septemcastrensis, Institutul pentru cercetarea patrimoniului cultural transilvănean în context european, Sibiu</i>
AGL	<i>Apologeți de limbă greacă, ediție îngrijită de T. Bodogae, O. Căciulă, D. Fecioru, București, 1997</i>
AM	<i>Actele Martirice, ediție îngrijită de I. Rămureanu, București, 1997</i>
AUCDC	<i>Analele Universității Creștine „Dimitrie Cantemir”, Seria Istorie, București</i>
BALCANICA	<i>Balcanica, Annual of the Institute for Balkan Studies, Belgrade</i>
BHAUT	<i>Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis</i>
BSNR	<i>Buletinul Societății Numismatice Române</i>
CCM	<i>Cultură și credință în Moldova</i>
DRH	<i>Documenta Romaniae Historica</i>
FHDR	<i>Fontes Historiae Daco-Romanae</i>
IBU, I, II	Ion Rămureanu, Milan Œesan, Teodor Bodogae, <i>Istoria bisericii universale</i> , ed. a III-a, I, București, 1987; II, 1993
IGLR	Emilian Popescu, <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
IPEWRS, 2010	<i>Imperial Politics in the East and West of the Romanian Space</i> , Oradea, 2010.
ISTROS	<i>Istros</i> , Muzeul Brăilei
ORMA	Orma. Revistă de studii istorico-religioase
PEUCE	<i>Peuce</i> . Studii și cercetări de istorie și arheologie, Tulcea
PONTICA	<i>Pontica</i> , Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța
PSB	<i>Părinți și scriitori bisericesti</i> , București
RRSE	<i>Revista română de studii eurasiatice</i> , Constanța

Liliana Trofin
Creștinismul la români și sârbi. Între exclusivism și sincretism

SAA	<i>Studia Antiqua et Archaeologica, Iași</i>
SAOPŠTENJE	<i>Saopštenje, Konzervatorski i ispitivački radovi, Beograd</i>
SMIM	<i>Studii și materiale de istorie medie, Muzeul Brăilei</i>
ST	<i>Studii Teologice, București</i>
STARINAR	<i>Starinar, Srpska akademija nauka i umetnosti, Arheoloski institut - Beograd</i>
ZARGIDAVA	<i>Zargidava. Revistă de istorie, Societatea de științe istorice din România. Filiala Bacău</i>
ЗОГРАФ	<i>Зограф. Часопис за средњовековну уметност, Београд</i>
НИШ И ВИЗАНТИЈА	<i>Ниш и Византија, Зборник Радова Ниш и Византија, Ниш</i>

PRELIMINARII

Unele conotații spirituale, atribuite elementelor naturii de către comunitățile umane¹, exprimă, în esență, existența unor legături intime între om și habitat, între creat și increat, între transcendent și imanent². Din această perspectivă „spațiile sacre pot fi înțelese ca fiind locuri în care discursul Binelui este puternic ancorat atât în lumea transcendențială (...), cât și în cea imanentă, de zi cu zi, percepută în mod direct cu ajutorul senzațiilor”³. De aceea, prin extensie, putem spune că indiferent de condițiile istorice și de nivelul de dezvoltare al societății există un numitor comun reprezentat de antinomia *sacru-profana*. Făcând recurs la istoria primului mileniu creștin luăm ca punct de reper migrația slavilor și impactul acesteia asupra identității etno-culturale a comunităților locale⁴. Cum în sfera noastră de interes intră doar „dialogul” dintre religiozitatea noilor

¹ William H. McNeill, *The Rise of the West: A History of the Human Community*, University of Chicago Press, 2009, pp. 18-19 și urm; Keith Ward, *Religion and Community*, Oxford University Press, 2000, p. 9; Todd Tremlin, *Minds and Gods: The Cognitive Foundations of Religion*, Oxford University Press, 2006, pp. 3-6 și urm; Emil-Durkheim, *Formele elementare ale vieții religioase*, traducere de Elisabeta Maria David, Editura Antet XX Press, Filipeștii de Târg, Prahova, 2005, *passim*; Martin J. De Nys, *Considering Transcendence: Elements of a Philosophical Theology*, Indiana University Press, 2009, pp. 22-23 și *passim*; Anton Lazăr, *Religie și dezvoltare locală în Munții Banatului*, București, 2010 (rezumat teză de doctorat), <http://www.unibuc.ro/studies/index.php?path=Doctorate2010Noiembrie%2FAnton+Lazar+-+Religie+si+dezvoltare+Locala+in+Muntii+Banatului/>, accesat online 30-01-2012; Wilhelm Dancă, *Fascinația sacrului de la Mircea Eliade la papa Ioan Paul al II-lea*, Editura Sapiientia, Iași, 2002, pp. 45-46 și *passim*; Nicolae Achimescu, *Istoria și filosofia religiei la popoarele antice*, ediția a II-a, Editura Tehnopress, Iași, f.a., pp. 11-29 și urm.

² Anton Lazăr, *op. cit. loc. cit.*

³ *Ibidem*; Iolanda Țighiliu, *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova. Secolele XV-XVII*, Editura Paideea, București, 2008, *passim*.

⁴ Dmitri Obolensky, *Byzantium & the Slavs*, St Vladimir's Seminary Press, 1994, pp. 1-10; *The New Cambridge Medieval History: Volume 1, C.500-c.700*, ed. by Paul Fouracre, Rosamond Mac Kitterick, Cambridge University Press, 2005, pp. 525-527, 531-533 și *passim*; A.A. Vasilievici, *Istoria imperiului bizantin*, traducere și note de Ionuț-Alexandru Tudorie, Vasile-Adrian Carabă, Sebastian-Laurențiu Nazăru, studiu introductiv de Ionuț-Alexandru Tudorie, Polirom, Iași, 2010, pp. 197-199, 201-204, 235-238, 244, 259-260; Dan Gh. Teodor, *Regiunile carpato-nistrene în secolele V-X d.Hr.*, în volumul *Spațiul nord-estic carpatic în mileniul întunecat*, coord. Victor Spinei, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1997, pp. 79-116; Gheorghe Postică, *Unele considerații privind interpretarea etnică a monumentelor arheologice medievale timpurii din nordul Bucovinei*, în volumul *Spațiul nord-estic carpatic...*, ed. cit., pp. 117-124; Ioan

Liliana Trofin

Creștinismul la români și sârbi. Între exclusivism și sincretism

veniți și cea a localnicilor, vom evidenția, deopotrivă, atât valențele simbolismului arhetipal și identitar cât și elementele care au modelat mentalul colectiv (credințe, tradiții, superstiții, prejudecăți, modele socioculturale, opinii, obiceiuri etc.)⁵. În încercarea de a surprinde aceste aspecte, supunem analizei doar un grup etnic: sârbii⁶. Chiar dacă creștinismul a conferit spațiului balcanic o „unitate de sinteză”⁷, el nu a reușit „să-i atenueze diversitatea”⁸, fapt ce a permis ca unele tradiții, credințe, practici, gesturi ritualice și sărbători să se transmită de la o etnie la alta, iar cele mai importante să se perpetueze, învingând trecerea timpului.

Mitrea, *Din arheologia și istoria Moldovei în primul mileniu*, Editura Babel, Bacău, 2012, pp. 226-231 și *passim*.

⁵ Ion Chiciudean, Bogdan-Alexandru Halic, *Imagologie; Imagologie istorică*, Editura Comunicare.ro, București, 2008, p. 70 și *passim*, <http://www.scribd.com/doc/12407838/imagologie-istorica>, accesat online 10.02.2012. Potrivit autorilor „Mentalitatea colectivă este definită ca „ansamblu al modurilor de a percepe, judeca, acționa, caracteristic «spiritului» unui grup, unei epoci” 1; „ansamblu de obiceiuri intelectuale, de credințe, de convingeri, de comportamente caracteristice unui grup” 2; „fel particular de a gândi al unei colectivități” 3; „ansamblu de opinii, prejudecăți și credințe care influențează gândirea indivizilor, a grupurilor umane, a popoarelor”; Lazăr Șăineanu, *Ielele sau Zănele Rele. Studii folclorice*, ediție critică și prefață de I. Opreșan, Editura Saeculum Lo., București, 2012, *passim*.

⁶ Sorin Paliga, Eugen S. Teodor, *Lingvistica și arheologia slavilor timpurii. O altă vedere de la Dunărea de Jos*, Târgoviște, Ed. Cetatea de Scaun 2009, p. 57, http://mnir.academia.edu/EugenTeodor/Books/321826/Lingvistica_si_arheologia_slavilor_timpurii._O_alta_vedere_de_la_Dunarea_de_Jos, accesat online 31-01-2012: „Numele etnic al sârbilor (*Srbi, Срби*) derivă de la *srp* „coasă” < **srъrъ*, înrudit cu leton *sirps, sirpe*, sensul de bază „a tăia, a secera”. Sârbii erau așadar „coșaii”. De origine necunoscută este însă originea celui alt nume etnic învecinat, *hrvat* „croat”, *hrvatski jezik* „limba croată”. Este posibil ca nici teritoriul inițial de migrație al sârbilor și al croaților să nu fi fost același, uniformizarea lingvistică realizându-se și ulterior, prin schimb cultural, după așezarea lor pe teritoriile actuale”. despre idealurile politice și religiozitatea sârbilor - Gherghel Alexandru Eugen, *Așezarea slavilor în Peninsula Balcanică și primele organizații statale. Creștinarea Serbiei. Înființarea primelor episcopii și mitropolii*, în *Studia Theologia Orthodoxa*, 2, 2011, pp. 111-120, <http://studia.ubbcluj.ro/download/pdf/675.pdf>, accesat online 02-02-2012; vezi și Elizabeth Jeffreys, Fiona K. Haarer, *Proceedings of the 21st International Congress of Byzantine Studies: London, 21-26 August, 2006*, Volumul 1, Ashgate Publishing, Ltd., 2006, pp. 3-4; Branislav Todić, *Сопохани у Градацу. Узајамност фунерарних програма две цркве*, *Зорграф*, 31, (2006-2007), Београд, p. 77, <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0350-1361/2006-2007/0350-13610731059T.pdf>, accesat online 06-02-2012; Радојка Зарић, *Лик Стефана Штиљановића у српској уметности XVII–XIX века*, *Saopstenje*, VII, 1985 p. 83, http://www.heritage.gov.rs/Download/Saopstenja/Saopstenje%20XVII%201985/Saopstenje_XVII_1985_Lik_Stefana_Stiljanovic.pdf, accesat online 06-02-2012; Драган Војводић, *О живопису Беле цркве каранске и савременом сликарству Рашке*, *Зорграф* 31 (2006-2007), Београд, pp. 151-152, <http://www.doi.serbia.nb.rs/img/doi/0350-1361/2006-2007/0350-13610731135V.pdf>, accesat online 06.02.2012; *IBU*, I, 1987, pp. 479-480; II, 1993, pp. 43-45; Радомир Д. Петровић, *Новооткривене фреске „невесте христове” грчког зографа јована из XIV века у цркви светог димитрија у манастиру нећа патријаршија*, Ниш и Византија VI, Ниш 2007, p. 229, <http://www.ni.rs/byzantium/doc/zbornik6/PDF-VI/15%20Rade.pdf>, accesat online 06-02-2012.

⁷ Adriana Citeia, *Peratologia bizantină și postbizantină. Implicații politice și religioase în Balcani*, București, 2010 (rezumat teză de doctorat), <http://www.unibuc.ro/studies/index.php?path=Doctorate2011Februarie%2FCiteia+Adriana-Claudia++Peratologia+Bizantina+si+post-Bizantina-Implicatii+politice+si+religioase/>, accesat online 31-01-2012.

⁸ *Ibidem*.

Liliana Trofin

Creștinismul la români și sârbi. Între exclusivism și sincretism

Rațiunea care justifică alegerea acestei problematice ca temă centrală de discuție are la bază o realitate de necontestat, respectiv bunele raporturi de colaborare dintre români și sârbi în evul mediu. În consecință, considerăm utilă prezentarea în cadrul acestei lucrări a câtorva crâmpete din universul spiritual al celor două popoare, având un caracter sincretic și expresiv. Intervalul de timp analizat atinge limitele cronologice ale secolelor VI-XVI. Ne interesează, în mod special, corespondențele spirituale româno-sârbe. Dar dincolo de formele pe care le îmbracă sacral, nu putem ignora „pluralitatea triadică” a acestuia din *Noul Testament*⁹, în jurul căreia se va construi întregul eșafodaj dogmatic al Bisericii primare. Este de domeniul evidenței că mărturisirea de credință a Bisericii nu vine în dezacord cu teza exclusivistă, adoptată de apologeții creștini și de Sfinții Părinți, teză care afirmă că mântuirea este posibilă numai în Biserica Lui Hristos, nu în afara ei („*Extra ecclesiam nulla salus*” – Sfântul Ciprian, episcopul Cartaginei)¹⁰. Pe scurt, exclusivismul scoate în relief importanța și unicitatea intrării lui Dumnezeu în istorie. Din această cauză unii nu privesc creștinismul ca „o religie între alte religii”, subliniind că este singura religie capabilă să-l ducă pe om la mântuire. Acesta e rostul epurării tuturor sistemelor religioase concurente din spațiul teo-cosmic creștin¹¹. La capătul acestui demers se întrezărește triumful marilor lideri ai Bisericii. Aparent, „focul pare stins”¹². În afara zidurilor rămâne însă o lume aflată la cheremul celor puternici, o lume care privește cu nostalgie spre trecut, este înfricoșată de prezent, temătoare față de viitor, dependentă în mare măsură de predica preoților și de limbajul artelor liturgice, fascinată de tradiție și tentată să slujească la doi stăpâni¹³.

Și totuși...

Abordarea unei tematici atât de complexe nu este deloc facilă, deoarece știrile literare sunt contradictorii, iar informația de natură arheologică, deși abundentă, nu poate recrea universul religios al noilor veniți sau pe cel al autohtonilor în totalitate. Cu câteva excepții notabile, studiile românești consacrate religiozității și creativității populare

⁹ Expresia apare la Dorin Oancea, *Curs de filosofia religiei*, Sibiu, 2013, *passim*, teologiepastorala20102014.files.wordpress.com/2013/, accesat online 23.08.2013.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Giovanni Filaramo, *Istoria religiilor*, II, traducere de Cornelia Dumitru, Editura Polirom, Iași, 2008, pp. 213-215, 219-237, 246-251 și *passim*.

¹³ Luca 16, 13; Matei 6, 24 (vezi trad. rom. a *Bibliei*, publicată de Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988; toate referințele se vor face la această ediție); *Apocalipse apocrife ale Noului Testament*, traducerea textelor și îngrijire ediție Gheorghe Fedorovici, Monica Medeleanu, Editura Herald, București, 2013, *passim*; Artemidoros, *Carte de tâlmăcire a viselor*, traducere greacă, studiu introductiv, note și index de Mariana Băluță-Skultéty, Editura Polirom, Iași, 2001, *passim*; *Cartea înțelepciunii lui Solomon*, traducere și îngrijire ediție Alexandru Anghel, Editura Herald, București, 2015, *passim*; *Ceremoniile magice* (Philosophia occulta, cartea a IV-a), Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheim, traducere, note, comentarii și anexe Maria Genescu, Editura Herald, București, 2013, *passim*.

Liliana Trofin

Creștinismul la români și sârbi. Între exclusivism și sincretism

sârbești nu reușesc să surprindă unele aspecte, oferind lectorilor o imagine incompletă a realității¹⁴. Pe de altă parte, suntem conștienți că nu putem cunoaște religiozitatea sârbă așa cum ne-am dori, ci doar recunoaște, prin intermediul unor percepții proprii și personale, în pofida bagajului informațional de care dispunem. Desigur, viitoarele cercetări vor aduce date noi, care vor schimba multe din considerațiile noastre. Este firesc să se întâmple acest lucru. În plus, nu urmărim o tratare exhaustivă a subiectului, ci o revalorizare a tradiției, demers care implică o abordare complexă, aflată la hotarul dintre exclusivism și sincretism, în speranța formării unei imagini mai clare și distincte privind identitatea religioasă a românilor și sârbilor, identitate situată mereu sub semnul raportului dintre tradiție și inovație. Inutil să mai precizăm că actualitatea temei investigate este reliefată de caracterul ei interdisciplinar.

¹⁴ A se vedea studiile lui Petru Caraman - *Studii de folclor*, III, ediție îngrijită de Jordan Datcu și Viorica Săvulescu, studiu introductiv de Jordan Datcu, Editura Minerva, București, 1995, *passim*; idem, *Colindatul la români, slavi și la alte popoare: studiu de folclor comparat*, Editura Minerva, 1983, *passim*, <http://193.230.235.141/carti/Beletristica/Carti%20Literatura%20Romana%20%28Autori%20Romani%29/Petru%20Caraman%20lindatul%20la%20romani,%20slavi%20si%20la%20alte%20popoare.pdf>, accesat online 04.09.2012; vezi și Ioan Rămureanu, *Începuturile încreștinării sârbilor sub împăratul bizantin Heracliu*, în ST, anul XI, nr. 3-4, 1959, pp. 164-181; idem, *Creștinarea sârbilor sub împăratul Vasile I Macedoneanul*, în ST, XII, nr. 1-2, 1960, nr. 1-2, pp. 3-28; cf. Gherghel Alexandru Eugen, *op. cit. loc. cit.*; Anca Avram, *Știri despre români în izvoarele istoriografice sârbești*, în *Studii istorice sud-est europene*, vol. 1, Culegere îngrijită de Eugen Stănescu, Editura Republicii Socialiste România, București, 1974, pp. 7- 41, <https://archive.org/stream/studiiistorices00romgoog#page/n44/mode/2up>, accesat online 14.01.2014; Annemarie Marinkovic Sorescu, *Cultura populară a românilor din Timoc – încercare de periodizare a cercetărilor etnologice*, în *Philologica Jassyensia*, An II, Nr. 1, 2006, pp. 73-92, în http://www.philologica-jassy.ensiaro/upload/II_1_Marinkovic.pdf, accesat online 07.08.2012; Silviu Oța, *Orizonturile funerare din Banatul istoric (secolele X-XIV)*, Editura Altip, Alba-Iulia, 2008, *passim*, http://www.brukenthalmuseum.ro/pdf/Biblioteca_Brukenthal/XXV%20III/BB%20X%20XVIII.pdf, accesat online 29.08.2013; Alin R. Trifa, *Sfântul Vasile cel Mare în frescele cu caracter liturgic din Serbia medievală*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Orthodoxa*, LIV, 2, 2009, pp. 169-184, <http://www.studia.ubbcluj.ro/download/pdf/487.pdf>, accesat online 03.08.2012; vezi și alte repere bibliografice - N. Iorga, *Relations entre Serbs et Roumains*, București, 192; Șerbănescu, *Legăturile bisericesti, culturale și politice între români și sârbi*, MO, XV, 1963, nr.5-6, pp.307-317; Jiva Milin, *Din vechile relații culturale sârbo-române: circulația manuscriselor slavone sârbe și a scrierilor sârbești în Țările Române*, Timișoara, 1999; N. Gavrilović, *Românii și sârbii*, București, 1997; O. Nedelcu, *Istoria literaturii sârbe vechi*, București, 2001; cf. Dușița Ristin, *Valențe expresive în manuscrisele slavo-române din Banat*, <http://www.csmub.ro/studies/index.php?path=Doctorate2009Februarie%20Fristin+Du%20sita++Valente+Expresive+in+Manuscrisele+SlavoRomane+din+Banat/>, accesat online 03.08.2012; Ionelia Toarcă, *Comunitatea românească din estul Serbiei: studiu geografic* (lucrarea apare sub egida Institutului „Eudoxiu Hurmuzachi” pentru Români de Pretutindeni), Editura Semne, București, 2012, *passim*, https://hurmuza.chi.ro/carte%20serbia_final.pdf, accesat online 01.02.2013; Darko Djogo, *Serbian Neopatristic Theology (Some Aspects of History, Reception and Currents)*, în *Teologia*, 4, 2012, pp. 10-36, http://www.ceps.ro/files/documente/teologia_4_2012.pdf, accesat online 10.02.2014; Ștefan Olteanu, *Relațiile româno-sârbe în secolele VI-XVI*, Editura Academiei Române, București, 2013, *passim* etc.

CAPITOLUL I

Forme și dimensiuni ale sacralui

Textele canonice și necanonice atrag atenția asupra faptului că raportarea la sacru pune în evidență cel mai bine sensibilitatea și unicitatea ființei umane. Din această perspectivă înțelegem de ce aprofundarea de către om a realităților cotidiene a dat naștere multor analize și meditații care priveau sacralitatea naturii, a timpului și a spațiului, salvagardarea sufletului și raporturile dintre creat și increat.

Transmiterea patrimoniului spiritual al comunităților umane s-a făcut, inițial, pe cale orală, după care a fost consemnat în scris de cei care au sesizat rolul acestuia în modelarea comportamentelor umane, în creionarea profilului identitar și în promovarea sistemelor de valori proprii. Și în cazul românilor și sârbilor lucrurile nu stau altfel, aici un rol important avându-l *ecclesia* și *familia*.

În pofida epurărilor operate de teologi în zona tradițiilor și credințelor populare, *homo religiosus* intră, inevitabil, în contact cu un univers mitic și fabulos de mult apus, care supraviețuiește, ce-i drept, neunitar, prin intermediul legendelor, basmelor și miturilor, adevărate depozitare ale sacralui. Tot în acest context se plasează și discursul moralizator antipăgân și antieretic al scriitorilor creștini, care trădează nu numai ecoul propriilor preocupări, interese sau neliniști existențiale, ci și încadrarea acestuia într-o grilă culturală diferită. Liderii politici preiau retorica religioasă, urmărind preponderent satisfacerea propriilor lor interese. Nu uităm nici de acel Bizanț ecleziastic care a avut un rol esențial în diseminarea modelului său cultural în Serbia și Țările Române.

I.1. Despre credințe, tradiții, mituri*, oameni și zei

Dacă ținem cont că „politropia istoriei balcanice” nu a generat „apariția unei diversități culturale neutre, lipsite de originalitate”, - așa cum s-ar putea crede la prima vedere - ci un „excedent de varietate”, un „stromatism benefic”, „sesizabil până în etapele